

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Joodse muziek en joods muzikaal denken

Driel, J.P. van

Citation

Driel, J. P. van. (2023, November 15). *Joodse muziek en joods muzikaal denken*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3657088>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3657088>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Joodse muziek en joods muzikaal denken

Proefschrift
ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van de rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op woensdag 15 november 2023
klokke 13.45 uur

door

Jan Pieter van Driel

Geboren te Axel in 1960

Promotor

Prof.dr. H.A. Borgdorff

Co-promotor

Dr. W. van der Meer

Promotiecommissie

Prof.dr. J. Bor

Prof.dr. S.A. Cramsey

Prof.dr. R. de Groot, Universiteit van Amsterdam

Prof.dr. P. Peters, Universiteit Maastricht

Prof. F.C.M. de Ruiter

Inhoud

Lijst van illustraties en tabellen	4
Glossarium	6
1. Inleiding, methodologie, onderzoeksvragen	17
2. Musicologica	44
3. Cantilatie en de modi: Shtaygerim/Gustn	72
4. Muziek in de Tenach	110
5. Chazanoet, de chazan, de synagoge	183
6. Chassidisme	227
7. De Haskalah en het chazanoet	255
Conclusie	344
Bibliografie	351
 Samenvatting/Summary	 380
Dankbetuiging	385
Curriculum Vitae	387

Lijst van illustraties en tabellen

Illustraties

Figuur		
1	Overzicht van joodse stromingen naar Denburg 1995	30
2	Overzicht van joodse muziek naar Denburg 1996	33
3	Voorbeeld van chironomie binnen de Egyptische tempelcultus	88
4	Toonreeks Avahah-Rabbah	103
5	Motivische schemata en cadens Avahah- Rabbah	103
6	Toonreeks, motivische schemata en cadens Mi Sheberach	104
7	Toonreeks, motivische schemata en cadens Adonoy Moloch	105
8	Toonreeks motivische schemata en cadens Mogen Avos	105
9	Toonreeks motivische schemata en cadensen Yistabach	106
10	Ivoren handklepper gebied rond Egypte 1550-1186 BC	121
11	Terracottabeeldje met persoon die een dubbelfluit of dubbelhobo (hallil?) aanblaast	122
12	Zilveren met goud beslagen trompet (graf van Toetanchamon)	128
13	Lierspelers op een Ivoren plaquette, archeologische vondst Megiddo	130
14	De 'Leiden Lier' Museum van Oudheden Leiden	132
15	Handgemaakte replica lier Megiddo door Luthieros naar de afbeelding op een nijlpaardtand (ca.1200 BCE)	133
16	Zilveren grote lier uit Ur der Chaldeeën vroege derde dynastie 2600 BCE	134
17	Egyptische hoekharp ongeveer 3000 jaar oud, materiaal zeeden en ceder, werd gebruikt voor muzikaal vermaak tijdens orgieën	135
18	Sistrum uit Anatolia, vroege bronstijd 2300-2000 BC	136
19	Cimbale uit de tijd van de Tenach uit de omgeving van Israël (privécollectie van Dr. Paul Liton)	138
20	Gereconstrueerde koninginnen lier (grote lier) Ur der Chaldeeën, vroege derde dynastie, 2600 BCE	142
21	Jemenitische jood blaast de sjofar (hoorn van een koedoe) aan op Jom Kipoer	147
22	Astarte met tympanum (top) 600 BCE	148
23	Sambuca lier (Fenicische afkomst)	151
24	The German speaking area in Europa 1910-1930	198
25	Israël (Blauw) en Juda (Geel) Ca. 830 V.Chr.	207
26	Zicht op het interieur en het orgelfront Geref.Kerk Axel	218
27	Het orgelfront in de Geref. Kerk Axel met de tekst van Tehilah 150	219
28	Weiß Storch Synagoge Breslau (Wroclaw)	295
29	De Magrepha	315
30	De Magrepha	315
31	Orgelpijpen afmetingen en maten: langste pijp 16 '(= voet = 30 cm dus bijna 5m) van het register 8 '(ca 2,4 m lang), van het register 4 '(1,2 m lang) van het register 2' 60 cm.	323
32	Orgelfront Kathedraal Lojal	326
33	Schumacher barokorgel Doopsgezinde Gemeente Aardenburg	332
34	Kaiserslautern, Synagoge, Inneres Nach Westen. Arch. Ludwig Levy (Nach: Synagoge In Kaiserslautern. Entworfen Und Ausgeführt 1883–1886 Von Ludwig Levy, Architekt. [O. O. O. J.]	334
35	Abstracten mechanisch mechaniek schumacher orgel	335
36	Orgel Spaanse synagoge Praag	336
37	Orgel synagoge Hongaarse Szeged	337

38	Orgel Mikvé Israel-Emanuel synagoge Curaçao	338
----	---	-----

Tabellen

1	Cantilatietekens	94
2	Cantilatietekens	95
3	Orgelaantallen per provincie in de Duitstalige gebieden voor de Kristalnacht	331

Glossarium (aangevuld met een lijst van Bijbelboeken)

Adages – wijze chassidische gezegden, die door de generaties geaccepteerd zijn als generale waarheden en bron van studie.

Adonai – Mijn Heer, Mijn Meester, de joodse term gebruikt in plaats van de Godsnaam.

Adon Olam – ‘Heer van de Wereld’, een gezang dat veel in de synagoge wordt gezongen

Am – volk

Aron Hakodesj – Heilige Ark, kast met Thorarollen.

Asiryah – derde sfeer in de kabbalah; de schepping van de mens.

Asjkenazisch – Hoog Duits.

Asjkenazim – Hoog Duitse Joden.

Athnach – masoretisch cantilatieteken staande in het midden van een vers. De dominant of subdominant representerend? (Haik- Vantoura).

Atziluth – vierde en hoogste sfeer binnen de kabbalah; de Hemelse Regionen.

Ba'al Keri 'ah – meester over de lezingen.

Ba'al Tefillah – (shaliach tzibbur) meester over het gebed, afgevaardigde of spreekbuis van de kehilah, voorloper van de chazan.

Balaq – term uit Mesopotamië voor instrument, eerst stond het voor snaarinstrument later voor een grote trommel (drum).

Bar Mitswa – ‘Zoon der wet’, feest ter gelegenheid van de religieuze meerderjarigheid van een dertienjarige joodse jongen.

Bat Mitswa – ‘Dochter der wet’, feest ter gelegenheid van de religieuze meerderjarigheid van een dertienjarig joods meisje.

Beit Knesset – Sjoel, synagoge.

Bemidbar – (in de woestijn, gaan in de wildernis) in de Tenach, staat voor het boek Numeri in de Bijbel.

Beresjiet – (in den beginne) in de Tenach, staat voor het boek Genesis in de Bijbel.

Bima – Verhoogd platform, grote tafel in synagoge waar de chazan staat en de Thora wordt voorgelezen.

Briah – de onderste sfeer van de vier sferen genoemd in de kabbalah; de schepping van de elementen.

Briet mila – (verbond van de) besnijdenis, besnijdenisritueel.

Cantor, – Zelfde betekenis als chazan.

Cantomor – eretitel, staat voor opperzanger of hoofdchazan van de kehilah.

Chabad – Chassidische stroming.

Charedisch, Yeshivish jodendom – ultraorthodox jodendom onderverdeeld in twee stromingen: de mitnagdim het van oorsprong Litouws (Litvaks) jodendom en de chassidim. De term mitnagdim wordt nu gebruikt voor het gehele orthodoxe jodendom (Sefardisch en Asjkenazisch) maar niet voor het chassidisch jodendom.

Chassidim – Joodse mystieke, orthodoxe stroming met vele afsplitsingen zoals Chabad, die in de muziek de nigunim hebben ingevoerd.

Chazan, chazanim – Voorzanger (voorzangers) in de synagoge, degene die de dienst muzikaal leidt.

Chazanoet – Joodse synagogale zang.

Cheironomie – vorm van dirigeren door middel van handgebaren waardoor de uitvoerders door het lezen van de handen van de muzikleider(s) toonhoogtes en ritmes interpreteren.

Choepa (baldakijn) – joodse bruiloftsceremonie vernoemt naar de baldakijn waaronder de belangrijkste plechtigheid plaats vindt.

Contrafact – een vocale compositie waarbij de originele tekst is vervangen door een nieuwe tekst.

Deveikuth – toewijding aan de EEUWIGE door diepe transcendente meditatieve overgave, een centrale plaats in. Het is de mystieke innerlijke communicatie van de ziel met G'd. De mitnagdim dachten een staat van *deveikuth* te bereiken door intensieve Thorastudie en het volbrengen van de 613 geboden (*mitsvot*). Het chassidisme verschuift het accent.

Deveikuth wordt met name bereikt door vreugdevolle zang als onlosmakelijk onderdeel van het gebed. *Nigunim* verklanken door hun herhalende woorden soms met, echter in de meeste gevallen zonder betekenis de mystieke emoties van *deveikuth*.

Diaspora – Verstrooiing van het joodse volk over de toen bekende wereld na de val van Jeruzalem in 70 CE. Verstrooiing van een volk over een groot gebied buiten zijn eigen oorspronkelijk woongebied.

Distinctivi – de belangrijkste aangegeven onderbrekingen binnen een (Hebreeuwse) tekst.

Divree Hajamiem – boek van de kronieken.

Dreydlekh's – (krekhtsn; kreunen, kreuners) benaming in de klezmer en de Jiddische literatuur van de binnen een melodie gebruikte typische joodse leidtonen of leidtoongroepen waarmee de verschillende gebruikte *Shtaygerim/Gustn* door middel van aaneensluitende versieringen en glissando's met elkaar verbonden worden.

Erets – land.

Eroev – een binnen een stad afgebakende (omcirkelt) gebied dat de halachische toegestane loopafstand op sabbat aangeeft voor de jood. Ook wel heilige draad genoemd die de stad omcirkelt. De oudste Eroev is in Antwerpen, andere steden met nog een Eroev zijn o.a.

Amsterdam, Rotterdam, New York. De mystieke Eroev is zoals in de meeste steden en ook in Antwerpen geen lang touw die rond de stad hangt. In Antwerpen ligt tussen de binnen- en de buitenring het treinspoor dat fungeert als Eroev. Telkens wanneer het spoor onderbroken wordt door een brug is er een stuk touw over die brug gespannen. Het water van de schelde neemt het aan de zuidkant over van het spoor.

Esnoge – (snoge) term gebruikt voor synagoge door de Portugese, Sefardische joden.

Farbrengen – Jiddische term voor het doorbrengen van een gezellige tijd, meestal rondom de maaltijd (Tisch).

Galil Hagojiem – Galilea district der heidenen.

Géonim – leiders van de Babylonische school, de oostelijke masoreten.

Gimel leraar – Leraar voor cursus derde graad Hebreeuws. Aleph leraar is docent voor beginners.

Goi – niet jood.

Gustn – ‘Smaken’, Jiddische term voor de modi, toonsoorten binnen de joodse muziek (zie verder *Shtaygerim*).

Haädam hapasjoet – de gewone (joodse) man.

Haftarah – (*patar*: interpreteren) lezingen die in aanvullingen op de Thora worden gelezen uit de door het jodendom als profetenboeken beschouwde boeken (meerdere boeken in het OT dan volgens het christendom) en die worden gezien als aanvulling interpretatie van de Thora.

Halacha, halocha – Het totaal van goddelijke en menselijke wetgeving die gefundeerd is in de Thora en genoteerd in de Rabbijnse literatuur sinds de 4e eeuw.

Haskalah – term afgeleid van het Hebreeuwse woord *sekhel* dat reden of intellect betekent. De term Haskalah staat in het algemeen voor de Joodse Verlichting van eind 18e tot eind 19e eeuw.

Ha- pesukim – masoretische tekens die aangeven hoe de tekstverzen op de juiste wijze moeten worden afgebroken.

Haquitía – Dialect van het Ladino uit de streek van de stad Tetuán in Marokko.

Heteer – een rabbinale juridische uitspraak die een uitspraak van de *psak* bijstelt en verzacht.

Hiddur Mitzvah – de verplichting Adonai te dienen in leven en met name in liturgie door esthetische schoonheid vormgegeven in schitterende liturgische gebruiksvoorwerpen, kleding, zorgvuldige gecantileerde lezingen en chazanoet.

Hineni – één van de centrale chazanoetteksten binnen de joodse liturgie, gezongen op de Hoge Feestdagen op de dagen van grote verwondering en verbazing aan het begin van de

musaf. De tekst toont de afhankelijkheid van de kehila van Adonai met de beginwoorden:
“Hier sta ik dan zonder enige verdienste, bevend in Uw aanwezigheid, pleitend namens Uw volk Israël ook al ben ik ongeschikt en onwaardig voor deze taak. Daarom genadige en barmhartige Heer machtige G'd van Abraham, Isaac en Jacob Ik bid om hulp wanneer ik genade zoek voor mijzelf en voor degene die ik representeer”.

Hirdolim – hydraulisch orgel (waterorgel) gebruikt in de Griekse tempelcultus maar om halachische en praktische redenen niet binnen de joodse tempelcultus.

Holocaust – ‘Totaal verbrand’, Griekse en nu algemene term voor de Sjoah deze term wordt door de joden in verband met het associëren aan crematoria gemedan.

Jahadoet charediet – Hebreeuwse term voor het charedisch of yeshivish jodendom (mitnagdim).

Jiddisch – Een taal die bestaat uit een combinatie van Duits, Hebreeuws en een derde streektaal waar men verbleef, vaak een Slavische taal. De taal bestaat voor ongeveer 70% uit Duits en Hebreeuws.

Jom (Yom) Kippoer (Kippur) – Grote Verzoendag. Voluit geschreven Jom Ha-kippurim, Hebreeuws voor ‘Dag van de Vergevingen’.

Kabbala – Joods religieus filosofisch systeem dat inzicht geeft in en nader brengt tot Adonai.

Kavanah – Het staat voor een streven naar een geestelijke gemoedsrust die voortkomt uit het zich verheffen, het verheven worden tot een hoger bewustwording door de krachten van de liturgie en haar muziek en de Kabbala. De combinatie van geestelijke gemoedsrust en hogere bewustwording resulteert in een extatisch laatste stadium van hoger bewustzijn een diepe innerlijke dialoog met de EEUWIGE.

Kehillah, kehillot – Synagoge gemeenschap, gemeenschappen.

Ketoeviem (Chetoeviem) – Onderdeel van de Tenach namelijk de geschriften.

Kibboets – Collectieve landbouwnederzetting in Israël

Koela – een halachisch toegestaan handelen, beter geformuleerd gedogen van handelen na een *heteer*.

Koosjer – ritueel passend, geoorloofd.

Krekhtsn – Snikkend kreunen, Jiddische term voor kreunende versieringsnoten, vaak kwartnoten.

Lebns-shteyger – (shteyger-lebn) eigen stijl van musiceren van chazanim en cantileerders die mondeling wordt overgeleverd.

Lewaja (Lewaje) – de gehele ceremonie rondom een joodse begrafenis.

Livaks jodendom – Litouws orthodox jodendom.

Lahon, usuls, differentia (bij de sefardim; res faciendas) – structureel

raamwerk/omlijsting van de melodie bestaande uit de *Shtaygerim/Gustn*. Deze vertoont zich binnen de joodse muzikale traditie voornamelijk aan het begin van de melodie als voorbereiding op het improvisatorische middendeel en aan het eind ter afsluiting. In het improvisatorisch middendeel wordt de sturende factor van de *Shtaygerim/Gustn* losgelaten waardoor de compositie als het ware op dat moment zweeft om aan het eind weer binnen de structuur van het raamwerk te landen.

Ma'amar – (iets wordt gezegd) een redevoering tijdens de farbrengen maaltijd waarbij het gedachtengoed van de chassidim door de tsaddik onder de aandacht wordt gebracht in een speciale retorische structuur volledig afgeleid van de muzikale sonatevorm.

Magrepha – (mogelijk) eerste orgel aanwezig in de Tweede Tempel.

Maskil, (meervoud; maskilim) – iemand die door de rede kennis vergaart of doorgeeft. Het staat meestal voor een geleerde uit de Haskalah. Zij streefden naar een vernieuwende bestudering van de Tenach, de eigenlijke joodse taal het Hebreeuws en het toerusten van de joden met de nodige taalkundige, literaire, culturele en economische vaardigheden voor hun integratie binnen de Europese samenleving. De term Maskil is oorspronkelijk het opschrift van dertien psalmen. De betekenis is onzeker maar het betekent mogelijk; een beschouwend, bespiegelend gedicht. In 2 *Divree Hajamiem* 30:22 komt een overeenkomstige woordvorm voor (ha-maskiliem) dat vertaald kan worden met het kundige dienen van de EEUWIGE (Tanach 2015: 1816).

Masoreten – ‘Overhandigers’, van het Hebreeuwse werkwoord Masar, zij die de Thora overhandigden. Het waren schrijvers die de Thora voorzagen van klinkers en cantilatiekens.

Masorot – cantilatiekens.

Maqam, maqamat – Systeem van melodische modi binnen de Arabische muziek, sterk verwant aan de *Shtaygerim* en *Gustn*.

Medina – staat.

Melachiem – boek koningen.

Menagen – muzikant, de term wordt ook gebruikt voor musiceren met snarenspeel. De vervoeging van het woord **al neginat**; met snarenspeel is ook in een bepaalde context te zien als een hogere spirituele melodie (nigun, nigunim?).

Meshorim traditie – een traditie die vooral in de synagogen van Amsterdam werd beoefend. Hierbij werd de chazan ondersteund door een eerste, een tweede bas en een jongenssopraan. Deze drie zangers heten *meshorerim*.

Mesjariem – zangers, **mesjarot**; zangeressen.

Midrasj – mondelinge uitleg van de Talmoed.

Minhag, Minhagim – gewoonte, gewoontes (tradities).

Minjan – verplichte minimaal aantal van tien leden (orthodoxie enkel mannen) om een synagogedienst te mogen aanvangen. Deze worden ook opgeroepen om de lezingen te verzorgen.

Missinaimelodieën – (mi-Sinai melodieën; melodieën van de berg Sinai) middeleeuwse melodieën ontstaan als protest tegen en klaagzang op de vele vervolgingen en zij drukken in hun teksten, die het martelaarschap van de joden behandelen, eveneens het onuitsprekelijke verlangen naar de komende Messias uit. Eén van de belangrijkste gezangen in deze stijl is het *Kaddish*, dat gezongen wordt op elke begrafenis en in aangepaste vorm bij de herdenking van 'Auschwitz'. Ook het beroemde *Kol Nidre*, gezongen op grote verzoendag, en de liederen van Jom Kipoer zijn geschreven in deze traditie.

Mishmash – Term voor grote puinhoop, rotzooi. Ook wel spottend in de muziek gebruikt o.a. in klezmer voor een potpourrie.

Misjna – 'Mondelinge overlevering', geschriften die naar zeggen mondeling overgeleverd zijn en later op schrift gesteld en commentaar leveren op de Tenach.

Mitswa, mitzvah, mitswot – Gebod, geboden, de wet.

Mitnagdim – (jahadoet charediet) niet chassidisch orthodox jodendom (ultraorthodoxe Asjkenazim en Sefardim). Ook wel charedisch jodendom genoemd.

Miqdas me 'at – het kleine heiligdom, een joodse term gebruikt voor synagoge.

Mizmor – (ww. azmar = ik zal musiceren) zingen met instrumentale begeleiding, mizmoriem; gezangen met begeleiding (staat meestal synoniem voor de *Tehillim*; psalmen).

Mizrahi – Arabische, Aziatische joden.

Mnatseah – (chironomer) dirigent.

Musaf – is een liturgische toevoeging aan de ochtenddienst op de sabbat en de feestdagen en dient als vervanging van de tijdens de tempeldienst op de sabbat en feestdagen extra gebrachte offers.

Nekudot – masoretische symbolen die de klinkers aangeeft en de verdere details van de Hebreeuwse uitspraak.

Nesjomme – levende joodse ziel. Term wordt ook gebruikt voor de typische 'ziel' van de joodse muziek.

Neviiem – Onderdeel van de Tenach, namelijk de profeten.

Neviiemmodus – profetenmodus, hij is bijzonder geliefd als basis voor de synagogale muziek en de Joodse volksmuziek.

Niggunim – Lange liturgische woordloze gezangen op klanken als ay, ay, ay, met korte melodische motiefjes die zich steeds herhalen. Worden bij de chassidim gezien als ‘muzikale voertuigen’ die je tot Adonai brengen.

Parashot – te cantileren versgedeelten van de Tenach tijdens een synagogendienst.

Parnassiem – Parnas is het Hebreeuwse woord voor leider, dit zijn de bestuurders van de synagoge.

Pentateuchmodus – (Thoramodus) Deze verwijst in zijn opbouw van twee opeenvolgende toonrijen van vier tonen, tetrachorden, ten eerste naar het woord Thora, ten tweede naar de twee stenen tafelen van de wet van Mozes.

Piëtisme – stroming ontstaan eind 17^e eeuw begin 18^e eeuw binnen de Lutherse kerken in de Duitstalige landen. Kenmerken van het piëtisme zijn; vroomheid, het streven naar het volledig leven naar ‘Gods wil’, dit door praktiseren maar ook door te luisteren naar de innerlijke gevoelens. Daarnaast legde men zich hernieuwt toe op individuele Bijbelstudie nu in kleine huiselijke vriendenkringen onder leiding van een ouderling. Iedere christen heeft volgens het piëtisme een ambt, dus niet alleen de predikant. De prediking moest eenvoudiger ook ontstond een aversie tegen het verketteren van andersdenkenden. Het Pietisme was een belangrijke inspiratiebron voor het ontstaan van het chassidisme.

Pilpul (methode) – methode van de traditionele Talmoedgeleerden die uitgaat van discussie door middel van het in het oneindige formuleren van retorische vragen, waarbij de waarheid ergens in het midden ligt.

Pioetim – metrisch berijmde hymnen waarmee de gebeden in de liturgie op de feest- en treurdagen worden uitgebreid.

Piskei-ha-te ‘amim – masoretische muzikaal uitgeschreven motieven voor de cantilatie.

Proseuchai – joodse gebedsplaatsen mogelijke voorlopers van of bestaand naast synagogen.

Psak – Rabbinale juridische uitspraak. Gepaskend; rabbinaal juridisch uitgesproken.

Psalmen Unplugged – psalmproject uit 2012 waarbij de oorspronkelijke Geneefse psalmmelodieën zijn geactualiseerd door een moderner ritme, een vrijere melodielyn, een gospel zangstijl en een begeleiding door een band. De oorspronkelijke melodie is in grote lijnen gerespecteerd.

Rabbijn, nasie – Nasie is de oudste term ook nog gebruikt in het Jiddisch het is een Joodse geleerde, expert in de Halacha, tevens voorganger en pastoraal werker binnen de synagoge.

Rabbinaat – college van rabbijnen binnen één synagoge of overkoepelend van meerdere synagogen binnen een stad of district.

Rabbino – Portugese term voor rabbijn.

Rashi (Shlomo Yitzchaki, Salomon de Troyes 1040-1105) – beroemd om zijn commentaar op de Thora die hij o.a. baseert op de midrasj en de Talmoedische literatuur.

Raqad, raqādu – term uit het Akadisch en Aramees en het betekend opspringen, opspringend dansen.

Rosh Hashanah – ‘Hoofd van het Jaar’, Hebreeuwse term voor het Hoogfeest van Nieuwjaar.

Sabbat, Sjabbat, Shabbat – Joodse wekelijkse rustdag, feestdag die duurt van vrijdag na zonsondergang tot zaterdag na zonsondergang.

Schriftuurlijke cantilatie – een stuk uit de Thora of de profeten lezend wordt gezongen volgens een bepaalde structuur die als masora is aangegeven.

Sefardim, sefaradim – Joden oorspronkelijk afkomstig van het Iberisch schiereiland, ook wel de Spaans, Portugese joden.

Sefer dikdukei ha-te ‘amim – boek met de regels– voor de (masoretische) accenten van Aharon ben Moshe Ben Asher.

Seizoensmodi – men verweeft in de seizoenenmodi een bepaald muziekmotief, fragment uit een melodie van een Hoge Feestdag ter verwijzing naar de periode in het liturgisch jaar waarin men zich bevindt. De luisteraar hoort dit muziekmotief en associeert het met de sfeer van de feestdag. Het muziekmotief functioneert dus als een leidmotief.

Shaliach tzibbur – (ba'al tefillah) letterlijke betekenis; boodschapper van de kehilah in een publiek gebed. Is de afgevaardigde of spreekbuis van de kehilah, meester over het gebed en voorloper van de chazan.

Shechinah (Shekhinah) – Adonai's alomtegenwoordige aanwezigheid in deze wereld. Hier wordt Adonai voorgesteld in de vrouwelijke vorm. Het woord is afgeleid van de vrouwelijke persoonsvorm *mishkenotecha*; uw tenten, woningen. G'd als moeder? De alomtegenwoordige aanwezigheid van Adonai wordt gerealiseerd (afgedwongen) door Thorastudie, het volbrengen van mitswot, maar volgens de chassidim vooral door musiceren.

Shirayim – ritueel van uitdelen van de maaltijd en de drank tijdens een chassidische maaltijd (Tisch).

Shtayger – (meervoud; Shtaygerim) betekent in het Jiddish letterlijk toonladder maar dit dekt de lading niet. De term *Gust* (smaak) dekt de lading beter. Bedoelt wordt de modus van het gebed. De *Shtaygerim/Gustn* vertonen zich binnen de joodse muzikale traditie voornamelijk aan het begin van de melodie als voorbereiding op het improvisatorische middendeel en aan het eind ter afsluiting die functioneert als een structureel raamwerk/omlijsting van de melodie. In het improvisatorisch middendeel wordt de sturende

factor van de *Shtaygerim/Gustn* losgelaten waardoor de compositie als het ware op dat moment zweeft om aan het eind weer binnen de structuur van het raamwerk te landen.

Shul – (school) Jiddische term voor synagoge veel gebruikt bij de chassidim.

Sidoer (Sidur) – joods liturgisch gebedenboek.

Siluq – masoretisch cantilatietekens staande aan het eind van een vers, de tonica representerend? (Haik- Vantoura).

Simchat Torah – (vreugde van de wet) feest waarbij wordt herdacht dat de Thora aan het joodse volk is overgeleverd en dit wordt gevierd wanneer de Thora is uitgelezen en men weer opnieuw begint.

Singerl – Jiddische term voor een jongenssopraan die in de harmonische driestemmige *meshorim* traditie de chazan bijstaat, ondersteund samen met een bas en een tweede bas.

Sjemot – (namen) het boek namen in de Tenach, het boek Exodus in de Bijbel.

Sjemoeëel – (Samuël) het boek Samuël in de Tenach en de Bijbel.

Sjoeheet – (meervoud: sjochtiem) joodse rituele slager.

Sjoel – afkomstig van het Hoogduitse woord 'Schule' term voor synagoge veelal gebruikt bij de Asjkenazim.

Sjoftiem – (rechters) het boek rechters in de Tenach in de Bijbel richteren genoemd.

Shoah – 'Vernietiging', Hebreeuwse term voor de uitroeiing van het joodse volk door de Nazi's door de joden gebruikt, de Griekse term Holocaust (verbranden) gebruikt men niet.

Smicha – officiële bevoegdheidsverklaring, toestemming om het ambt van rabbi uit te voeren.

Snoge – term voor synagoge gebruikt door de Portugese joodse gemeenschap.

Soferim – schrijvers van de Thorarollen.

Sound group – een groep van mensen die een gemeenschappelijke muzikale taal en ideeën over muziek delen en toepassen op muziek.

Shtaygerim – Jiddisch voor 'opstijgen tot het Hogere' dit zijn de toonsoorten, modi van de joodse muziek. Russische joden en klezmerim noemen ze ook wel *Gustn* (Jiddisch voor smaak).

Sulzerisme – het verschijnsel dat vooral in de synagogetradities in de Anglicaanse landen (o.a. Engeland, Canada, Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland) men veel van Sulzers muziek blijft uitvoeren en ook in de stijl van Sulzer (en Lewandowski) blijft componeren.

Synagoge – Grieks voor 'huis van samenkomst' Joods gebedshuis.

Taäimim, Te 'amim – masoretische muzikale notatiesysteem dat aangeeft hoe de tekst van de Thora gereciteerd of gezongen moet worden.

Ta 'amei ha-mikra – masoretische Bijbelse accenten.

Talmoed – Mondelinge leer, het is een commentaar op de Misjna en in die zin minder gezaghebbend.

Targum Jonathan Ben Uzziël (Babylonische Targum) – targum, meervoud targumim zijn vertalingen van de Tenach in het Aramees afkomstig uit Israël of Babylonië waarbij er naast de Aramese tekst ook uitleg van de tekst wordt gegeven. Targum Jonathan Ben Uzziël geeft een vertaling van de Haftarah. Zij dateren van na de bouw van de Tweede tempel. Een andere beroemde Targum is **Targum Onkelos** (bijgenaamd Hagher) daterend uit de tweede eeuw CE (ontstaan in Israël), finale redactie afgerond in Babylonië in de 4de of 5de eeuw CE. Deze geeft een bijna woord voor woord letterlijke vertaling in het Aramees van de Hebreeuwse masoretische tekst van de Thora en commentaar op de Thora. De targumim zijn van grote betekenis voor onze kennis van het gedachtegoed van de vroege rabbijnen.

Tehilah, tehilot, Tehillim – Psalm, psalmen.

Tenach, Tanach – TeNaCH, het woord is een acroniem en staat voor het Joodse Oude Testament: Thora, Neviem, Ketoeviem.

Tetragrammaton (het) – staat voor de binnen het jodendom nooit uitgeschreven of uitgesproken naam mystieke naam van God. De naam bestaat uit vier *matres lectionis* (medeklinkers die klinkers aangeven) afgeleid van het Hebreeuwse koppelwerkwoord *hayah* ; zijn. In andere tradities vervangt men dit woord door de HEER.

Theürgie – het (kunnen)bewerken, beïnvloeden van het goddelijke. Dit idee is geworteld in de theosofische kabbalistische doctrines.

Thora – ‘Leer’, ‘instructie’, ‘wet’ bevat de vijf boeken van Mozes en is geschreven op de Thorarol van perkament waarvan elke synagoge er meerdere heeft.

Tisch – chassidische rituele maaltijd.

Tifcha – benaming van één van de cantilatie tekens die door middel van de hand (handbreedte) wordt aangegeven (gedirigeerd, zie ook cheironomie).

Tikkun Olam – (opdracht voor de jood in leer en leven te streven naar) het heelmaken, repareren van de wereld door daden van vriendelijk waarbij tevens als individu o.a. door middel van liturgie en het chazanoet binnen de liturgie gestreefd wordt te komen tot een hogere mystieke intentie om dichterbij Adonai te komen (*Kavanah*).

Tonwelt – ‘toonwereld’, de beperkte klankwereld waarbinnen men is opgegroeid en door welke klankmiddelen men zich uit in zijn kunst.

Tsedaka – (Tsedek; gerechtigheid) De verplichte liefdadigheid (het doen van gerechtigheid) volgens de mitswot.

Tsaddik (Tzaddik) – ‘rechtvaardige’, de groepsrebbbe (voornamelijk bij de chassidim).

Yenta, Yente – Jiddische term voor Duits.

Yeshivah (meervoud; Yeshivot) – leerschool, scholen waar men dagelijks bijeenkomt binnen de joods orthodoxie voor de bestudering van o.a. de Tenach, Talmoed en Misjna.

Yetzirah – tweede sfeer in de kabbalah; de schepping van al wat leeft (uitgezonderd de mens).

Yigdal – een beroemde melodie uit het chazanoet.

Z' mirot – vreugdevolle liederen.

Bijbelboeken

Hebreeuwse termen

TORA (TORAH)

Beresjiet)

Sjemot

Wajikra

Bemidbar

Devariem

NEVIIEM RISJONIEM (VROEGE PROFETEN)

Jehosjoea

Sjoftiem

1 Sjemoëel

2 Sjemoëel

1 Melachiem

2 Melachiem

NEVIIEM ACHARONIEM (LATE PROFETEN)

Jesjaja, Jesajahoe, Jesaja

Jirmeja

Jechezkeel

Hosjea

Joël

Amos

Micha, Michaiah

Nachoem

Chavakoek

Tsefanja

Chagai

Zecharja

Mal'achi

KETOEVIEM (GESCHRIFTEN)

Tehillim,

Misjlee

Iov

Sjier Hasjieriem

Roet

Echa

Kohelet

Ester, Hadassa

Danieel

Ezra

Nechemja

1 Divree Hajamiam

2 Divree Hajamiam

Genesis

Exodus

Leviticus

Numeri

Deuteronomium

Jozua

Rechters (Richteren)

1 Samuel

2 Samuel

1 koningen

2 Koningen

Jesaja

Jeremia

Ezechiël

Hosea

Joël

Amos

Micha

Nahum

Habakuk

Sefanja

Hagaï

Zacharia

Maleachi

Psalmen

Spreuken

Job

Hooglied

Ruth

Klaagliederen

Prediker

Ester

Daniël

Ezra

Nehemia

1 Kronieken

2 Kronieken